

KÓNYA FRANCISKA

Kovács Ferenc kéziratos Campe-fordítása

Egy gyermekeknek szóló „erkölcskönyvecske”

Joachim Heinrich Campe (1746–1818) német író a filantropizmus egyik fő képviselője. A filantropizmus pedagógiai reformmozgalom, az az irány, amely a 18. század második felében Németországban Rousseau elvei alapján a nevelésnek természetesebb, életközeli módját kívánta megvalósítani. A filantropisták jelentős mértékben hatottak a korabeli pedagógia és iskolaügy fejlődésére. A gyermeket a pedagógia központjába állítva számos új nevelési elvet ültettek át a gyakorlatba, és széles körben felkeltették a nevelés, az iskolaügy iránti társadalmi érdeklődést. Ennek a mozgalomnak első jeles képviselője, Johann Bernhard Basedow (1723–1790) 1774-ben Dessauban megnyitotta bentlakásos nevelőintézetét, a Philantropinumot, amelyet hamarosan több hasonló követett. Ennek vezetésével egy ideig Campét bízta meg, aki ittléte alatt, 1777-ben adta ki a jelen tanulmányban vizsgált *Sittenbüchlein* című könyvét.¹

Campe ifjúságot célzó művei megjelenésük után rögtön „bestsellerekké” váltak. Legismertebb közülük Daniel Defoe *Robinson Crusoe*-jának (1719) Rousseau ötletei alapján történt szabad átdolgozása, a *Robinson der Jüngere* (1779–1780), amelyet több mint százszor kiadtak a 19. század folyamán számtalan nyelvre lefordítva.² Charlotte lánya oktatását szem előtt tartva Campe egy könyvet a leánynevelés kérdéseinek is szentelt: *Väterlicher Rath für meine Tochter* (1788). Ez a mű szintén nagy sikert aratott: 1789 és 1832 között tíz német kiadást ért meg, de lefordították holland, francia, orosz, lengyel és dán nyelvre is, így egyike lett a század legnépszerűbb nőnevelési kézikönyveinek.³

Campe *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen* című erkölcsstanának közvetlen előzményeként megemlíthetjük többek között J. B. Basedow 1771-ben megjelent, gyermekek számára írt „erkölcskönyvét” (*Kleines Buch für Kinder aller Stände*), Friedrich Eberhard von Rochow (1764–1805) 1772-ben kiadott tankönyvét (*Versuch*

¹ Joachim Heinrich CAMPE, *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen*, Dessau, 1777.

² CSÁSZÁR Elemér, *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*, Bp., MTA, 1913 (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, 22/7), 25. – FEHÉR Katalin, *Magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági könyvek a felvilágosodás korában*, Magyar Könyvszemle, 116(2000), 1. sz., 89–94. – Magyarul először 1787-ben Pozsonyban jelent meg Gelei József fordításában: Joachim Heinrich CAMPE, *Ifiabbi Robinzon*, ford. GELEI József, Pozsony, 1787.

³ VIRÁG Irén, *Szemelvények a filantropizmus pedagógiai gondolataiból = Science for Education-Education for Science*, eds. Irena LEHOČKA et. al, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2014, 287–297. – Hanno SCHMITT, *Vernunft und Menschlichkeit: Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung*, Bad Heilbrunn, Julius Klinkhardt, 2007.

eines Schulbuches für die Kinder der Landsleute),⁴ illetve Johann Georg Schlosser (1739–1799) címében is nagyon hasonló *Sittenbüchlein für Kinder des Landvolks* (1773) című művét.⁵

A filantropisták munkái néhány éven belül Magyarországon is elterjedtek, mivel számos magyar látogató fordult meg a németországi intézményekben. Az irányzat hatása jól nyomon követhető a hazai nevelési programokban. Megemlíthető itt példaként Tessedik Sámuel (1742–1820), aki 1780-ban alapította meg szarvasi iskoláját, olvasókönyvét pedig Rochow és Campe tanító módszere alapján állította össze.⁶ Johann Genersich (1761–1825) reformelképzeléseit a magyarországi protestáns oktatás megújításáról szintén a filantrópia szellemében fogalmazta meg 1803-ban.⁷ Szeberényi János 1810-ben latin nyelven írta meg pedagógiai munkáját fiatal tanárok számára,⁸ amelyben Campe, Salzman, Niemyer és Pestalozzi alapján nevelési tanácsokat ad a 6–10 éves gyerekekkel foglalkozó magántanárok és népiskolai tanárok számára.

Péteri Takáts József, aki 1791–1800 között az ifjú Festetics László gróf nevelője volt, pedagógiai munkájában Rousseau mellett szintén a német filantropisták műveiből (köztük a *Sitenbüchlein*ből) merített.⁹ Nevelői állásából távozva, búcsúképpen összefoglalta tanítványa számára intelmeit *Erkölcsei oktatások...* címmel. A könyv soraiból egy olyan nevelő-diák viszonyra következtethetünk, amelyben baráti társalgások képezték az oktatás fő módszerét. Célkitűzése bölcs, boldog és tisztességes embert nevelni:

Ha a tudományok csak elmédet gazdagítanak, szíved pedig kemény vagy puha maradna, jaj, be keveset felelnél meg a várakozásnak! Akármely mélységes tudomány

⁴ NÉMETH András, *A magyar neveléstudomány fejlődése: Nemzetközi tudományfejlődés és recepciók hatásai, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés*, Bp., Gondolat, 2002, [39].

⁵ A két „erkölcskönyv” összehasonlítására jelen tanulmány nem kíván kitérni. Erről lásd: Hans-Heino EWERS, Theodor BRÜGGEMANN, *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur: Von 1750 bis 1800*, Stuttgart, J. B. Metzler, 1982, 561–566.

⁶ TESSEDIK Sámuel, *Der Landmann in Ungarn*, Pest, 1784. Magyar fordítása: Uő, *A parasztember Magyarországon, micsoda és mi lehetne...*, ford. KÓNYI János, Pécs, 1786. – Legújabbban: TESSEDIK Sámuel, KÓNYI János, *A parasztember Magyarországon (1786) = Magyarországi gondolkodók, 18. század, Bölcsészettudományok II*, vál., szerk., utószó TÜSKÉS Gábor, LENGYEL Réka, Bp., Kortárs, 2015 (Magyar Remekírók, Új Folyam), 604–613.

⁷ JOHANN GENERSICH, *Ueber die jetzige Verfassung der protestantischen Schulanstalten in Ungarn...*, Wien, 1803. – Johann Genersichről bővebben lásd: *Die Zips – Eine kulturgeschichtliche Region im 19. Jahrhundert: Leben und Werk von Johann Genersich (1761–1823)*, Hrsg. von István FAZEKAS, Karl W. SCHWARZ, Csaba SZABÓ, Wien, 2013 (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 5). – A filantropizmus magyarországi fogadtatásáról lásd: András NÉMETH, *Die Philantrophismus und Rochowrezeption in Ungarn = Pädagogische Volksaufklärung im 18. Jahrhundert im europäischen Kontext: Rochow und Pestalozzi im Vergleich*, Hrsg. Hanno SCHMITT, Rebekka HORLACHER, Daniel TRÖHLER, Bern–Stuttgart–Wien, Haupt Verlag, 2007, 198–217.

⁸ SZEBERÉNYI János, *De praecipuis capitibus primae educationis per paedagogos horumque munera*, Posonii, 1810.

⁹ STOHL Róbert, *Fragmenta Takatsiana: Források és kiegészítések péteri és téri Takáts József (1767–1821) életrajzához*, PhD-értekezés, Szeged, 2009, 21–22.

jó erkölcs nélkül olyan, mint egy délceg ló minden kötőfék nélkül: mind magában, mind másban kárt tesz. [...] A jámborság ellenben ész nélkül közönségesen csupa merő gyávaság. [...] A szelíd erkölccsel mindég kezét fogjon, ha tükör például akar szolgálni, a tisztas tudomány.¹⁰

Péteri Takács a mindennapi életben való boldoguláshoz praktikus tanácsokat fogalmaz meg, néhol egyenesen illemtankönyvekre emlékeztető módon (például asztalnál, vendégségben való viselkedés szabályai stb.).¹¹

Campe *Sittenbüchlein*ja magyar nyelven nyomtatásban először 1789-ben jelent meg (Komáromban és Pozsonyban) Földi Ferenc fordításában *Erköls-könyvecske* címmel.¹² Ez később több kiadást is megért.¹³ Kovács Ferenc Campe-fordításáról 1913-ban Császár Elemér tudósított, jelezve, hogy „kézirata Beöthy Zsolt birtokában” van.¹⁴ Itt érdemes megjegyezni, hogy Kovács Ferenc unokája az a Beöthy Zsigmond, akinek önéletírásából kiderül: a családban többen foglalkoztak nevelő célzatú szövegek írásával. Beöthy Zsigmond 1836-ban egy olvasókönyvet adott ki *Koszorú* címmel.¹⁵

Beöthy Zsolt, Kovács Ferenc dédunokája, Beöthy Zsigmond fia maga vall arról, hogy Kovács feljegyzéséből tud a Földi-féle nyomtatványról.¹⁶ György Lajos 1941-ben a magyar regény előzményei közt tesz említést a *Sittenbüchlein* két fordításáról.¹⁷ Kovács Ferenc változatáról így ír: „5 és fél egyenként 16 lapos füzet terjedelmű kézirat a Kisfaludy Társaság birtokában.”¹⁸ Beöthy Zsolt ugyanis a Kisfaludy Társaság titkára, majd elnöke volt 1879–1922 között. A kézirat 1952-ben került az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának állományába.

Mit tudunk az *Erkölskönyvecske* két fordítójáról? Földi Ferencről egyéb információt nem találunk, mint hogy ő fordította a most vizsgált művet.¹⁹ Kovács Ferenc (1746–1819) életrajzát Szinnyeitől ismerjük. Okleveles mérnök és megyei főmérnök volt Veszprémben, később Festetics Antal királyi kamarásnak jószágigazgatója. Előbb Pápán, majd Dégen lakott. Külföldi tanulmányútján elsajátította a német és francia nyelvet. Számos művet írt és fordított. Íróársaihoz (Kazinczyhoz, Péczelihez,

¹⁰ PÉTERI TAKÁCS József, *Erkölsi oktatások*, Bécs, 1799, 11.

¹¹ SZAJBÉLY Mihály, „Régiel” és „újak” a XVIII. század második felének magyar irodalmában, *ItK*, 89(1985), 3. sz., 330–342.

¹² Joachim Heinrich CAMPE, *Erköls-könyvecske*, ford. FÖLDI Ferenc, Komárom–Pozsony, 1789.

¹³ Nagyszebenben (1802, 1816), Kolozsváron 1806-ban, Pozsonyban 1828-ban stb.

¹⁴ BEÖTHY Zsolt, *A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban*, II, Bp., MTA, 1887, 180.

¹⁵ BEÖTHY Zsolt, *Koszorú: Elbeszélések gyűjteménye gyermekek számára*, Pozsony, Buczászky Alajos, 1836. Lásd még: BEÖTHY Zsigmond, *Válogatott írások (1839–1849)*, s. a. r. BOLDOG-BERNÁD István, MÉSZÁROS Gábor, [Bp.], Kalligram, 2019, 29–67. Itt: 33.

¹⁶ CSÁSZÁR, *i. m.*, 93.

¹⁷ Tartalmát így foglalva össze: „Dramatizált formában, kis cselekmény keretében a magunk iránti, a mások iránti, a társadalmi, a családi kötelességekről, a lelkiismeretről és a vallásról értekeznek” (GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*, Bp., MTA, 1941, 236, 273).

¹⁸ *Uo.*, 235.

¹⁹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, III., Bp., 1894, 678–679.

Csokonaihoz) címzett levelei közül több fönmaradt.²⁰ Néhány könyve nyomtatásban is megjelent.²¹

Kovács Ferenc életművéről mindeddig Császár Elemér írt egy összefoglaló tanulmányt 1918-ban,²² Simon József pedig egyik publikációjában az Erasmus-fordítását vizsgálta.²³ Kovács Ferenc kéziratos hagyatéka öt darab negyedret kötetben maradt ránk. A Campe-fordítás az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában az *Erkölcsei oktatások* című gyűjteményes kötetben található.²⁴ Ebbe három művet köttetett Kovács:

1. *Az öreg Becshalmi a gyermekek között* címmel a *Sittenbüchlein* fordítását K. F. inzsellér (vagyis földmérő / vízszabályozó mérnök) monogrammal szignálta. Írta Pápán, feltételezhetőleg az 1780-as években. Eredetileg más címet adott a fordításának, amely közelebb állt a némethez: *Kis gyermekek kézi könyvetskéje Cámpe után*. Ez lehetett az első lap tetején, amelyet később, valószínűleg a bekötés alkalmával, majdnem az olvashatatlanságig áthúzogatótt. A címlap, amelyen megemlékezik Földi Ferenc 1789-es fordításáról, később kerülhetett a kézirat elé.²⁵

2. A második kézirat (*Erkölcsei leczkék*) egy korábban Győrben, 1775-ben megjelent fordítás javított változata: *Emberséges ember egész tisztje* címmel.

3. A harmadik kézirat a *A XIX. századbeli fejér népről egy jeles álom* címet viseli. A szöveg Pápán keletkezett 1780-ban, a cím alatti megjegyzés 1818-ból származik.²⁶

A *Sittenbüchlein*-fordítások összevetésekor először is fel kellett tenni a kérdést, hogy a számos 18. századi német kiadás közül melyiket használhatták a magyar fordítók? Mindkét magyar szövegből ugyanis hiányzik az első kiadásban (1777), majd a későbbi újrányomásokban (1786, 1787, 1788 stb.) egészében közölt *Geschichte von dem armen Greis* történet.²⁷ Az 1780-as, második, javított német nyelvű kiadásban (Dessau–Leipzig) egyezik teljesen a német szöveg a két magyar fordítással. Ebben ugyanis csak utalás történik Gellert meséjére: „*Siehe Gellerts Fabeln*”.²⁸ Összevetve a két magyar szöveget a forrásművel szinte biztosan kizárható, hogy a fordítók egymás munkáját (fel)használták volna: más kifejezéseket, szófordulatokat használnak. Mindkettőjükéről elmondható, hogy ragaszkodnak a szoros fordításhoz, betoldásokat és kihagyásokat

²⁰ Az MTA KIK Kézirattárában Kovács Ferencnek két Kazinczyhoz írt levelét őrzik (1792. március 17. és szeptember 9., Pápa), amelyekben hangtani és helyesírásbeli kérdésekről értekeznek. (Jelzet: Mlrv 4r 41.) A Mlrv 4r 38 jelzet alatt az előbbieket másolatai találhatók.

²¹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., 1899, 1213–1215.

²² CSÁSZÁR Elemér, *Kovács Ferencz irodalmi hagyatéka*, ItK, 28(1918), 208–223, 299–315.

²³ SIMON József, *Humanista szatíra és dedákos klasszicizmus: Kovács Ferenc Julius exclusus e coelis-fordítása*, ItK, 103(1999), 3–4. sz., 449–467.

²⁴ MTA KIK Kézirattár, Ms 21.

²⁵ Kovács Ferenc, *Az öreg Becshalmi a gyermekek között*, Kézirat, MTA KIK Kézirattár, Ms 21.

²⁶ „...a benne letett erkölcsi igazságok még ma is hatható erőben vagynak. 1818” (Kovács Ferenc, *A XIX. századbeli fejér népről egy jeles álom*, Kézirat, MTA KIK Kézirattár, Ms 21, 81).

²⁷ A szöveg szerzője Christian Fürchtegott Gellert.

²⁸ Joachim Heinrich CAMPE, *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen: Zweite, verbesserte Auflage*, Dessau, Leipzig, 1780, 109.

nem találunk. Gyakran ismétlődő, apró bővítésként Kovács jelzős szerkezetét lehet megemlíteni: a *kinder* megszólítást számtalanszor édes gyermekimnek fordítja.

Ki kell emelni a német nevek magyarra fordításának gyakorlatát: a személyneveket mindketten magyarosítják. Kovács Ferenc a beszédes családnevekre is talál megfelelőt: a történet főhőse, Gottlieb Ehrenreich a *Becshalmi Kristóf* nevet kapja; Földi a bevezető sorokban *Tisztesfalviként* említi, később következetesen az *Ehrenrájk* nevet használja. Az esti beszélgetések hallgatója, aktív résztvevője: a szomszéd férfi Andreas Gutwill, Földinél *Gutvil* marad (egy alkalommal Jámbori), Kovács Szíves *Andrásnak* nevezi.

A történetekben szereplő gyermeknevek fordítása az alábbi példákhoz hasonlóan alakul:

Campe, 1780	Földi, 1789	Kovács, 1780 k.
14. ...der heisshungrige <i>Fritz</i>	12. ...a nagy ehető <i>Ferus</i>	5v. ...a telhetetlen torkú <i>Jánoska</i>
26. <i>Karl, Jürgen</i>	23. <i>Károly, György</i>	9r. <i>Károly, Gyurka</i>
38. <i>Hänschen</i> , der jüngste Sohn des alten <i>Ehrenreichs...</i>	37. <i>Jánoska</i> , az öreg <i>Ehrenrájk</i> legkisebb fia	13v. <i>Gábris</i> , az öreg <i>Becshalmi</i> kisebbik fia
62. <i>Martin</i>	64. <i>Mártonka</i>	22 r. <i>Gábris</i>
78. <i>Jacob</i>	82. <i>Jakab</i>	25 v. <i>Jakus</i>
80. <i>Peter Neidhard</i>	84. <i>Neidhard Péter</i>	26 v. <i>Irigy Peti</i>

A *Sittenbüchlein* műfaji besorolását tekintve: egy gyermekek számára íródott, kevertörténetbe foglalt, életvezetési tanácsokkal, példázatokkal teli „erkölcskönyvecske”. Cselekménye egyszerű: egy feddhetetlen életű, köztiszteletnek örvendő idős úr legnagyobb öröme, hogy a saját és a szomszéd gyermekeit taníthatja. Célja, hogy tanácsaival, elbeszéléseivel boldog felnőttet neveljen belőlük. A könyv négy esti beszélgetésre tagolódik.

A továbbiakban először a műre jellemző nevelési módszereket és eszközöket vizsgálom, majd rátérek a javasolt életvezetési tanácsok összefoglalására. Campe a *Sittenbüchlein* második kiadásának (1780) előszavában jelzi, hogy címzettjei a 6–10 éves gyermekek, akiknek olvasókönyv gyanánt ajánlja a művet.²⁹ Megfigyelhető, hogy a szerző következetesen a gyermeki gondolkodásra jellemző kifejezéseket ad a szereplők szájába, illetve arra törekszik, hogy a magyarázatok valóban megfelelőek legyenek számukra. A „hogyan kell hát takarékosnak lenni?” kérdésre például *Becshalmi* így válaszol:

²⁹ *Uo.*, 5–6.

a takarékoság ebben áll, hogy az ember mindenére, valamije vagyon, illendőkép-
pen figyelmez... Ha ti p[éldának] o[káért] ruháitokat ugyan magatokra veszitek, de
valamennyire csak lehet, azokat kíméletek; ha könyveiteket szorgalmasan olvassá-
tok, de azokat el nem mocskoljátok, vagy el nem szaggatjátok; ha mindent, ami ke-
zeteken megfordult, ismét a rendelt helyre visszaraktok, hogy el ne vesszen, és el ne
tévedjen, így takarékos gyermekek vagytok.³⁰

Egy másik példa: a törvények megjelenése előtti társadalmat a játékban való civako-
dáshoz hasonlítja.³¹

A kerettörténet az idős Becshalmi és hallgatósága közötti dialógus formájában ját-
szódik. A társalgás kiindulópontja, hogy a szomszéd megkérdi: mi Becshalmi vidám,
nyugodt életének titka? Ennek megválaszolására az öreg meghívja őt és gyerekeit
a hársfa alá négy esti beszélgetésre. Az ifjúság számára javasolt erkölcsi normák megfo-
galmazása számos példázattal, jellemzően gyermekekkel történt esetek ismertetésével
valósul meg. A változatosság kedvéért azonban nem mindig Becshalmi a narrátor,
néhányszor Szíves szomszéd, máskor valamelyik gyermek ismétli el a korábban hal-
lott történeteket. A tanulságok, ítéletek megfogalmazását gyakran a fiatalokra bízta.
Sűrűn kérdezi őket,³² fontos ugyanis a hallgatóság visszacsatolása: felelnek tanítójuk
kérdéseire, hogy lássa, megértették az elmondottakat (például megválaszolják, hogy
mi a bűn). Máskor érdeklődően ők tesznek fel újabb és újabb kérdéseket. A negyedik
részben a láthatatlan Isten létezéséről katekézisekhez hasonló párbeszédet talál-
unk: itt Becshalmi és Jánoska nevű kisfia társalog, illetve Szíves szomszéd ellenvetésére
az öreg ismét választ ad.³³

A műben fontos szerepet kap a tanító és növendék közti érzelmi kötődés és az érzé-
kenység általában. Ugyanez a jelen történet szerint az apa és gyermekei közti viszony-
ra is igaz.³⁴ Találkozáskor a gyermekek rácsimpaszkodnak Becshalmira („nyakába,
kezébe csimbalygózának”),³⁵ ő pedig gyakran megöleli őket.³⁶ (Itt visszautalok a fent
említett Péteri Takáts és Festetics László, nevelő és tanítvány között feltételezhető bar-
ráti viszonyra.) Amikor Becshalmi a közelgő halála idejét felveti: a gyermekek „nem
tartóztathatták magokat a sírástól”.³⁷ Több alkalommal megfogalmazódik a szereplők
könnyekig való elérzékenyülése: szerencsétlenül járt barátja halálát felemlítve az öreg

³⁰ Kovács, *Az öreg...*, i. m., 13v–14r.

³¹ *Uo.*, 17v.

³² „Most gyermekek, mi tetszik néktek az ilyen [kevély] emberekről? – Óh! utálatos embereknek kell ezeknek lenni, felelének a gyermekek” (*Uo.*, 28r.).

³³ Ha láthatatlan, honnan tudjuk, hogy van Isten? *Vö. Uo.*, 40r.

³⁴ A 18. század második felére jellemző érzelmi kifejezések változásának kapcsán Campe művét is említi: Erika FISCHER-LICHTE, *History of European Drama and Theatre*, transl. Jo RILEY, London–New York, Routledge, 2004, 154.

³⁵ Kovács, *Az öreg...*, i. m., 4r.

³⁶ *Uo.*, 16r.

³⁷ *Uo.*, 4r.

törölgeti szemeit; a gyerekek szintén megkönnyezik egyik-másik sanyarú sorsú ifjú történetét; Szíves szomszéd pedig Becshalmi megrágalmazásakor szintén elérzékenyül.³⁸

Rátérve a műben megjelenő erkölcsi normák vizsgálatára, nézzük, milyen nevelési cél fogalmazódik meg már a könyv legelején: „mindeneket előbeszélék, valami csak titeket, amint én hiszem, oly okosokká, oly jó emberekké, és következképpen oly szerencsésekké tehet, valamineműekké csak lehet.”³⁹

A négy esti beszélgetés:

1. a magunk iránti kötelességekről,
2. mások iránti kötelességekről,
3. a társasági élet kötelességeiről („a társalkodásnak kötelességei”),
4. a lelkiismeretről és vallásról szól.

Miben áll az ember saját maga iránt való kötelessége? Elsősorban a testi és lelki egészség megőrzésében. Felmerül a tisztaság, tisztálkodás (fürdés, mosakodás), illetve a szellőztetés fontossága. Tartózkodni kell mindentől, ami az egészségnek árthat: a henyéléstől, mert az betegség, szegénnyé tehet, kerülni kell a veszélyes játékokat. Utóbbira számos elrettentő esetet idéznek fel: az egyik szomszéd gyermek kútba esett, és meghalt; egy másik szófogadatlan fiú lórúgás miatt vesztette életét; a torkos Jánoska a forró sült almától és pástétomtól betegedett meg halálosan.⁴⁰ Az ide kapcsolódó intelmet, kivételesen, Földi Ferenc fordításában idézem a szemléletesebb megfogalmazás miatt: „Ha nem éheztek, ne egyetek; ha nem szomjúhoztok, ne igyatok; sokat, kivált részegítő italt, ne igyatok; veszedelmes játékokat ne játsszatok, veszedelmes helyeken ne járjatok, mert mind ezek betegséget és nyomorúságot szerezhetnek.”⁴¹

Campe elgondolása szerint, meg kell őrizni a lélek épségét, tisztaságát, kerülve a bűnt már a legkisebb mértékében is. Mivel a bölcsesség önmagában nem tesz boldoggá, buzdít az erények gyakorlására. A takarékoság kapcsán az angol Richard Whittington (1354 körül – 1423) történetét eleveníti fel, aki kiskorától szorgalmas volt, így gazdagságra jutott felnőttként.⁴² A valós személy élettörténete folklorizálódott, ezt a népmesei változatot dolgozta be Campe a művébe.

A második beszélgetés témája a törvénynek és a feljebbvalóknak való engedelmesség. Utóbbi jelenti a politikai vezetők mellett a szülőket, nevelőket is. Gyerekek esetében különösen fontos erény az igazmondás. Szorosan kapcsolódik ide a harmadik esti beszélgetés, amely szintén az együttélést szabályozza. Alaptétele: az emberek nagyrészt úgy viselkednek veletek, ahogy ti velük.⁴³ Óva int a kevélységtől, irigységtől,

³⁸ Az öreg törölgeti szemét a szerencsétlenül járt barátja esetét felidézve (*Uo.*, 6r.). Vagy könnyes szemmel hallgatták (*Uo.*, 33r., 43v.). Szíves könnyezik (*Uo.*, 36v.).

³⁹ *Uo.*, 4v.

⁴⁰ „Nagy gyötrelem vala csak szemlélni is, mint hányta-vetette, húzta-vonta ez a boldogtalan, szegény gyermek magát, míg a világból kimúla” (*Uo.*, 5v.).

⁴¹ CAMPE, *Erköls-könyvetske*, ford. FÖLDI, *i. m.*, 14.

⁴² A korábban megvásárolt macskát felnevelte, azt eladva egy egerekkel teli szigeten vagyont szerzett.

⁴³ KOVÁCS, *Az öreg...*, *i. m.*, 28v.

haragtól, gúnyolódástól, rágalalmazástól, locsifecsiségtől. Történetek sokaságával buzdítja a gyerekeket arra, hogy legyenek adakozók, segítőkészek, kedvesek, irgalmasok, még az állatokkal is. Utóbbira példaként Androklész római szolga történetét meséli el, akit azért nem tépett szét az oroszlán a halálbüntetésekor, mert korábban kihúzta a tövist a lábából. A hála és a hálátlanság kérdését szintén több történet szemlélteti arra a következtetésre jutva, hogy a legostobábbak és a legrosszabbak a hálátlan emberek.⁴⁴

Az utolsó esti találkozó a lelkiismeret és a vallás kérdésére fókuszál. A fejedelemnél ártatlanul megvádolt Becshalmi személye válik példájává annak, hogy ha valakinek tiszta a lelkiismerete, semmitől nem kell rettegnie, meg tudja őrizni belső nyugalma. Ugyanitt elmeséli saját mesterének a történetét is, akitől maga tanulta ezt az életbölcsest.⁴⁵ Vannak rajtunk kívül álló szerencsétlenségek, amelyeket nem tudunk elkerülni; de ha valaki úgy éli a mindennapjait, hogy ezektől szorong (tolvaj, árvíz), többé semmiben nem leli örömet. A félelem elűzésének eszköze pedig a hit, hogy „van egy Isten!”, aki mindent teremtett és megtart, aki nem hagy minket boldogtalannak lenni, hacsak mi nem tesszük magunkat azzá. „Örüljete azért, gyermekek; és soha semmi gonosztól ne féljete, ha jól viseltéte magatokat; mert akárhol legyünte, akár aludjunte, akár vigyázzunte, az Isten velünte” – mondja.⁴⁶ A lélek halhatatlanságába vetett hitét is megvallja Becshalmi. Végezetül azt kéri a gyermekektől, hogy engedjék őt abban a tudatban meghalni, hogy megfogadják a tanításait, így boldog emberek válhatunte belőlünte. Az egész mű során Campe itt említi először Isten nevét és létét: korábban felidézte József, illetve Káin és Ábel történetét anélkül, hogy a Bibliára hivatkozott volna. A filantropizmus valamiféle egyházi dogmák nélküli, természetes vallást szorgalmazott, amelyben a hit egyéni megélése került előtérbe. Campenál kulcsfontosságú az ember jóra való törekvése: az erények gyakorlása mindaddig, míg szokássá válnak azok.⁴⁷

⁴⁴ Uo., 32r–33r.

⁴⁵ Egy betegségében hosszasan ágyba került, mégis mindig jó kedélyű pap története.

⁴⁶ Uo., 40v.

⁴⁷ A filantropizmus vallási vonatkozásairól bővebben lásd: Rebekka HORLACHER, *German educational Thought: Religion, Rationalism, Philanthropinism, and Bildung = A History of Western Philosophy of Education in The Age of Enlightenment (1550–1850)*, ed. Tal GILEAD, London, Bloomsbury Publishing, 2021, 125–149. – Klaus BLEECK, *J. B. Basedows ethische Grundlegung einer „vernünftigen“: Lebenspraxis aus dem Geiste der Philosophie, Natürlichen Theologie und des Christentums = „Die Stammutter aller guten Schulen“: Das Dessauer Philanthropinum und der deutsche Philanthropismus 1774–1793*, Hrsg. Jörn GARBER, Tübingen, Max Niemeyer, 2008, 99–167. – Rita CASALE, *J. H. Campe und die tugendhafte zweite Natur = „Die Stammutter...“*, i. m., 335–355.

*

A fentiekben láthattuk, hogy az egészséges, boldog ember nevelésének eszméje hogyan hatja át Campe „erkölcskönyvét”. A filantropizmus újragondolt oktatási módszereinek (társalgás, példatörténetek) megvalósulására szintén példaként szolgál a mű. Ugyanitt megfigyelhetjük, ahogy a felvilágosodás jegyei mellett nemcsak megfér, hanem hangsúlyos szerepet kap a személyes hit kérdése. A *Sittenbüchlein* két korabeli magyar fordítását összevetve valószínűsíthető a forrásul szolgáló kiadás. Az utóbbi évtizedekben a neveléstörténettel foglalkozó szakirodalom megfedkezett Kovács Ferenc kézirat fordításáról, ezért újra a kutatások figyelmébe ajánlom.